

Гуманітарна термінологія в терміносистемі українського кримінально-виконавчого права (генезис, структура, семантика)

Роботу виконано на кафедрі іноземних мов гуманітарних спеціальностей Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

У статті проаналізовано українську гуманітарну термінологію кримінально-виконавчого права, її генетичні, структурні та семантичні особливості, аспекти функціонування в текстах Конституції України, Кримінально-виконавчого кодексу України, інших законодавчих актах даної галузі права. Встановлено, що гуманітарні терміни окресленої терміносистеми перебувають у прямій залежності від системи понять кримінально-виконавчої галузі права.

Ключові слова: гуманітарна термінологія, кримінально-виконавче право, гуманізм, демократія, права людини, генезис, семантика.

Постановка наукової проблеми та її значення. Кримінально-виконавче право – наймолодша галузь права. Лише на початку ХХІ століття у визначенні сутності виконання покарань акценти змінилися на обґрунтування змісту поняття «кримінально-виконавча політика»*. При цьому постала необхідність докорінного перегляду наявної практики формування принципів, цілей і напрямів кримінально-виконавчої політики і відповідного законодавства з орієнтацією на розбудову демократичного суспільства, в якому панує верховенство права,

---

* З філологічної точки зору термін «кримінально-виконавча політика» можна розуміти як політику, спрямовану на розвиток злочинності, що, звичайно, ніяк не відповідає змісту, який вкладається у цей термін. Доцільніше застосовувати термін «політика у сфері виконання кримінальних покарань». Однак, попередній термін, офіційно введений у назву КВК України, в юридичній науці є усталенням і таким, що замінив попередній термін «виправно-трудове право».

законність, справедливість, гуманізм, повага до прав людини та інші поняття (терміни) гуманітарного змісту, які й складають предмет даного дослідження.

Важливим аспектом дослідження даного напрямку є перебудова кримінально-виконавчого права в контексті європейських стандартів із метою його гуманізації, забезпечення відкритості, наповнення прогресивними зарубіжними концепціями, загально визнаними міжнародними принципами, нормами з прав і свобод людини й громадянина, які б забезпечували надійність охорони як інтересів суспільства, так і особи у сфері кримінально-виконавчої діяльності. Саме ця обставина і започаткувала формування нової української гуманітарної термінології.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Серед останніх робіт з означеної проблеми можна виділити статтю Н. В. Артикуци і І. Б. Усенка «Юридична термінологія» [9, 476-478], статтю Н. В. Артикуци «Юридичний термін» [8, 482-483], а також його статті «Юридична лінгвістика» і «Юридична мова», вміщені у шостому томі «Юридичної енциклопедії» [3, 472], в яких автори характеризують юридичну термінологію (від лат. *terminus* – межа, кордон, межовий знак і грец. – слово, вчення) як сукупність термінів, яка виражає систему правових понять і призначена забезпечувати потреби спілкування у сфері юридичної науки і практики. Стосовно юридичної лінгвістики (від франц. *linguistique* – мовознавство, від лат. *lingua* – мова), то, як вважає Н. В. Артикуца, її предметом є мова, яка функціонує у сферах правотворення, правозастосування і судочинства, юридичної науки та освіти. Проте у вітчизняному термінознавстві відсутні буді-які дослідження з означеної нами дослідницької проблеми.

Отже, метою і завданням нашого дослідження є генезисний, структурний семантичний аналіз найпоширеніших гуманітарних термінів кримінально-виконавчого права. Зокрема, автор ставить завдання всебічно охарактеризувати такі терміни, як «законність», «захист інтересів особи, суспільства і держави», «гуманізм», «демократизм», «справедливість», «ресоціалізація» та деяких інших, введених останнім часом у правотворчий і науковий обіг.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Перш ніж приступити до характеристики перерахованих вище термінів гуманітарного змісту, вважаємо за необхідне обґрунтувати діалектичний взаємозв'язок терміна «кара» як головного елемента мети кримінального покарання й превентивної функції кримінально-виконавчого законодавства з необхідністю застосування, крім карних, заходів, що пом'якшують суворість покарання особи з ізоляцією її від звичайного оточуючого середовища в установі виконання покарань, і які вкладаються у поняття «гуманітаризація кримінально-виконавчого процесу».

На думку деяких дослідників – правознавців (О. Г. Колб, М. М. Яцишин і ін.), на відмінну від Кримінального кодексу України (КК України), який однозначно передбачає кару за вчинений злочин (ч. 2 ст. 50), у Кримінально-виконавчому кодексі України (КВК України) термін «кара» чітко не розкривається, але передбачається в системі правообмежень і трансформується в таких поняттях, як «режим», «порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань», що є цілком логічним, але не тотожним першому, оскільки кара тут виступає лише частковим елементом режиму, в той час і режим не охоплюється поняттям «кара» [10, 22].

Більшість сучасних дослідників погоджуються в тому, що йдеться не тільки про те, вживати чи не вживати термін «кара», оскільки про зміну її сутності в ролі кримінального покарання на сучасному витку розвитку цивілізації – гуманізації права. Свого часу В. А. Бачинін з приводу цього зазначив, що інтенсивність покарання (кари) – це величина, яка історично змінювалась, оскільки вона залежить від цивілізованості суспільства, характеру його економіки, ступеня антагонізованості психіки людей та багатьох інших факторів [2, 527]. До речі, у російському законодавстві термін «кара» замінений на словосполучення «відновлення соціальної справедливості», яке має оцінювальний характер, а сам зміст опосередкований через інші поняття (відшкодування завданої злочином

шкоди, розмірність вчиненого особою злочину й покарання від імені держави тощо).

Кілька слів про термін «джерело права», яке в нашому випадку часто використовується в двох аспектах: соціальному, де джерелом є юридичний мотив, суспільні відносини в ході виконання кримінальних покарань, які можуть і повинні бути врегульовані конкретними правовими нормами (з відповідною термінологією), законами й підзаконними актами, та юридичному – нормативи, юридична практика тощо (також з відповідною термінологією). Основними джерелами, що містять конкретні норми кримінально-виконавчого законодавства, і які формують відповідну терміносистему, в т. ч. гуманітарного змісту, є Конституція України і КВК України.

Так, відповідно до конституційних вимог визначилися й основні критерії принципу законності – фундаментальної юридичної категорії, яка є критерієм правового життя суспільства і громадян. При цьому термін «законність» є визначальним для творення відповідної терміносистеми, яка включає низку понять-термінів, зокрема: закон – нормативний акт вищої юридичної сили, який регулює найважливіші суспільні відносини; зокрема Божий – будь-яке релігійне вчення, що визначає обов’язкові правила життя і віруючих; закон конституційний – різновид закону як акта вищої юридичної сили; «закони України» – багатотомний систематизований збірник законів України, офіційним видавцем якого є Верховна Рада України; законна вимога – передбачена законом вимога утримування від вчинення певних дій; законодавство – система нормативних актів, якими регулюються суспільні відносини; законодавча влада – одна з гілок державної влади та багатьох інших*.

Термін «справедливість» (лат. *justitia*) – соціально-етична та морально-правова категорія, один з основних принципів права, який ґрунтується на тому, що залучення ідей Загальної декларації прав людини у правові системи окремих

---

* Формування цих та інших понять – термінів, а також розкриття їх сутнісного змісту проведено за «Юридичною енциклопедією».

держав також передбачає необхідність розбудови пенітенціарної системи та кримінально-виконавчого законодавства України на засадах справедливості. Виступаючи фундаментальним критерієм оцінки діяльності правоохоронних органів, справедливість посідає центральне місце в забезпеченні прав людини при здійсненні правообмежень, властивим покаранням. Оскільки застосування таких правообмежень істотно обмежує конституційні права й законні інтереси засудженого, справедливість реалізації кари, відбиваючи співвідношення діяння і відплати за нього, позначає відповідність між правами й обов'язками громадян, закріпленими в Конституції, і обмеженням правового статусу осіб, які зазнали покарання [5, 22-23].

Принцип справедливості, втілений у діяльності органів та установ виконання покарань, виступає способом існування кримінально-виконавчої діяльності, формою внутрішнього, об'єктивного, сутнісного, загального, необхідного, сталого, повторюваного зв'язку між структурними елементами кримінально-виконавчої діяльності. Категорія пов'язана з характеристикою процесів виконання – відбування покарання, аналізом структури кримінально-виконавчої діяльності. Тобто вимоги, що висувуються до кримінально-виконавчої діяльності, повинні бути справедливими. Справедливість дозволяє не просто оцінити, як реалізується кара, але надає можливість побачити об'єктивно властиві кримінально-виконавчій діяльності риси і якості, що відбивають міру правообмежень притаманних покаранню. В цьому значенні термін «справедливість» найбільше відповідає змісту, що позначає наявність у соціальному світі правових засад і виражає їх правильність (*justus*), імперативність (*imperativus* – владний, наказовий) і необхідність (одна з обставин, що включає злочинність діяння у кримінальному праві).

Термін «гуманізм» (від лат. *humanus* – людський, людяний) має кілька визначень. У праві – одна з найсуттєвіших, органічно властивих праву якостей. У філософському і соціологічному розумінні право – загальна міра свободи, рівності та справедливості у суспільстві, яка повинна визначати конкретний зміст кожної

конкретної правової норми. Саме такі соціальні цінності як свобода, рівність, справедливість становлять сутність гуманізму [3, 660].

У контексті нашого дослідження термін «гуманізм» позначає принцип гуманізму стосовно засуджених, які відбувають покарання. Він ґрунтується на положенні ст. 3 Конституції України, де декларується, що в Україні людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Свою інфраструктуру цей принцип одержує в першу чергу в нормах кримінально-виконавчого законодавства, що визначають правове становище засуджених. Ці норми покликані інкорпорувати уявлення про гуманізм як про людинолюбство, милосердя, любов до ближнього у правову систему, в діяльність органів та установ виконання покарань. У результаті такої інкорпорації розуміння гуманізму виконання покарання як кримінально-виконавчої діяльності, не позбавленої людського ставлення до засудженого, здобуває вищу юридичну силу, спираючись на авторитет закону.

Термін «демократія» (від грец. народовладдя) – форма організації суспільства, його державно-політичного устрою, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади, послідовному здійсненні принципу рівності і свободи людей, їх реальної участі в управлінні справами держави [4, 61-62]. Як і термін «гуманізм» - багатозначний і є основою для творення похідних від нього термінів, що формують своєрідну терміносистему, а саме: демократичний централізм (керівний принцип державного устрою у колишньому СРСР та інших соціалістичних країнах), громадянське суспільство (суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними, та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії і права), правова держава (організація політичної влади в країні, яка спрямовує і організовує за допомогою норм права спільну діяльність людей і соціальних груп, захищає права та інтереси громадян на принципах демократії і гуманізму), референдум (від лат. referendum – те, що має бути повідомлено – всенародний акт з найважливіших питань державного життя, в якому беруть участь всі громадяни, що мають

виборчі права), плебісцит (від лат. *plebiscitum* – рішення народу в результаті референдуму), мітинг (від англ. *meeting*, від *meet* – зустрічатися, збиратися – масові збори з приводу обговорення злободенних, переважно політичних питань) і багато інших, які загалом формують принцип демократизму у суспільному житті.

У контексті нашого дослідження термін «демократизм» визначає принцип кодифікації законодавства (в т. ч. і кримінально-виконавчого) і знаходить своє виявлення у колективних обговореннях законопроектів, що передують внесенню їх на розгляд Верховної Влади, врахуванні громадської думки, кваліфікованій оцінці проектів фахівцями відповідних галузей права, ознайомленню з ними широкої громадськості.

Також у науковій літературі вказується, що елементи демократизму при виконанні та відбуванні кримінальних покарань проявляються і в інших напрямках: в порядку подання і вирішення звернень; мові звернень та листування; контролі органів державної влади та місцевого самоврядування; судовому та відомчому контролі; прокурорському нагляді за діяльністю органів та установ виконання покарань; участі громадських організацій у виправленні та ресоціалізації засуджених [5, 23-24].

Термін «ресоціалізація» (франц. *resocialisation*, від *re...* – префікс, що означає поновлення або повторення, і *socialisation* – усупільнення, з лат. *socialis* – суспільний) має кілька значень: 1) повернення особи в суспільство; 2) процес, спрямований на відновлення морального, психічного і фізичного стану особи, її соціальних функцій, приведення індивідуальної чи колективної поведінки у відповідності із загально визнаними суспільними правилами та юридичними нормами; 3) у сфері виконання покарань – процес підготовки засудженого до повернення у суспільство, що ґрунтується на відновленні позитивних зв'язків, відносин і розвитку в засудженої особи соціально корисних умінь і навичок, необхідних для повноцінного існування у суспільстві [6, 296].

У КВК України (ст. 6) термін «ресоціалізація» вживається у поєднанні з терміном «виправлення» – процесом позитивних змін, які відбуваються в особистості засудженого та створюють у нього готовність до правослухняної поведінки [5, 28]. Основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання, який визначається терміном «режим» (франц. *regime*, від лат. *regimen* – управління, керівництво), що включає дії, позначені такими дво-, трикомпонентними сполученнями (прикметник + іменник), як «суспільно корисна праця» (цілеспрямована діяльність засуджених, що потребує фізичної або розумової енергії та орієнтована на створення матеріальних і духовних цінностей), «соціально-виховна робота» (цілеспрямована діяльність персоналу органів та установ виконання покарань та інших соціальних інституцій для досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених (ст. 123 КВК України); «загальноосвітнє і професійно-технічне навчання» (учбово-педагогічний процес, який, крім освітнього, має виключно високу виховну спрямованість); «громадський вплив» (участь громадських формувань – спостережених комісій, комісій у справах неповнолітніх, шефських формувань колективів підприємств і ін., або органів місцевого самоврядування в діяльності органів та установ виконання покарань у таких формах: проведення правової пропаганди з засудженими та організація шефства над важковиховуваними, залучення засуджених до культурно-масових та спортивних заходів, надання їм економічної допомоги тощо).

У ряді нормативно-правових актів замість поняття «ресоціалізація» використовується поняття «соціальна реабілітація», яке можна розглядати як синонім. Так, відповідно до Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (2001 р.) соціальною реабілітацією є робота, спрямована на відновлення морального, психічного та фізичного стану дітей і молоді, їхніх соціальних функцій, приведення індивідуальної чи колективної поведінки у відповідність із загальновизнаними суспільними правилами і нормами (ст. 1). Ця

робота здійснюється у напрямках: навчально-виховному, соціально-лікувальному, фізичному, медико-соціальному, соціально-освітньому (ст. 11).

Щодо змісту терміну «ресоціалізація» у кримінологічному значенні в юридичній літературі немає єдності думок. Деякі автори вважають, що дане поняття (термін) може бути ототожнене з поняттям «виправлення та перевиховання». Інші вчені розглядають ресоціалізацію лише як постпенітенціарну діяльність. Проте більшість юристів вважає, що ресоціалізація – це єдиний процес відновлення та розвитку соціально корисних зв'язків і відносин як у період відбування покарання, так і після звільнення засудженого [5, 296].

Ідея ресоціалізації засуджених виникла у 80-х рр. ХХ ст. і знайшла втілення у створенні принципово нової моделі виконання покарань, яка отримала назву «реінтеграційної» (від лат. re...– префікс, що означає поновлення або повторення дії, і від лат. integro – заповнюю, відновлюю). На її формування справляє вплив кримінально-правова докрина нового соціального захисту «французького правознавця М. Ансея – визначного фахівця у галузі кримінального права, кримінології та порівняльного правознавства, який закликав до міжнародного співробітництва як засобу досягнення правового консенсусу» (консенсус – від лат. consensus – згода, одностайність) [1, 115].

Серед інших термінів, які є узагальненим позначенням правових понять, а в контексті нашого дослідження – принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарання, слід у першу чергу назвати принцип «рівності засуджених перед законом». Через те, що він є загальноправовим (базується на конституційному принципі рівності громадян, закріпленому у ст. 2 (Конституції України), його можна визначити наступним чином: засуджені до кримінальних покарань є рівними перед законом, і покарання щодо них виконується незалежно від раси, національності, релігійних переконань тощо.

Принцип «диференціації та індивідуалізації виконання покарань» є принципом окремих інститутів кримінально-виконавчого законодавства, зокрема такого, як визначення виду установи виконання покарань. Цей принцип, в свою чергу, як і у кримінальному праві, обумовлюється принципом «справедливості». Справедливо призначене покарання утворює міцну основу для його справедливого виконання. Лише наявність цих двох компонентів здатна забезпечити досягнення цілей покарання. Диференціація (франц. *differentiation*, від лат. *differentia* – різниця, відмінність) виконання покарання проявляється перш за все у встановленому порядку виконання та відбування покарання (різних умовах тримання, різному правовому положенні, рівні ізоляції), який застосовується дозовано, залежно від ступеня суспільної небезпеки різних категорій засуджених, тобто шляхом фактичної реалізації кари, що впливає з позбавлення волі.

Індивідуалізація (франц. *individualisation*, від лат. *individuum* – неподільне, виділення однієї особи або особини (індивідуума) за їхніми характерними властивостями) ж виконання покарання полягає в тому, що в умовах дотримання загальних приписів закону відносно виконання покарання має місце індивідуальний підхід до кожного засудженого, що означає вибір потрібних саме даному засудженому заходів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Наведений вище термінологічний аналіз найважливіших термінів кримінально-виконавчого права із розкриттям їх логіко-сміслової основи і поняттєвої сутності дозволяє виділити її як окрему підсистему в системі загальної юридичної термінології, оскільки за наявності визначення їх у нормативно-правових актах, які є кодифікованими, вони стають еталоном для використання у всіх законодавчих і підзаконних актах, діловій документації та сфері усної правової комунікації.

Крім того, юридична термінологія даної підсистеми, яка створюється і функціонує у правовій науці, може не фіксуватися в нормативно-правових актах, а мати лише наукову дефініцію (визначення) чи кілька наукових дефініцій, які

представляють різні наукові підходи і школи, різні аспекти вивчення одного й того самого правового поняття.

У перспективі ця наймолодша галузь права конче потребує розробки юридичного словника, що містить відповідні слова, словосполучення, ідіоми, юридичні терміни і поняття, їх тлумачення тощо, згруповані й розміщені в алфавітному порядку або за певними об'єднуючими принципами чи ознаками.

Література

1. Ансель (Ansel) Марк / О. Г. Кулик // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 1: А-Г. – С. 115.
2. Бачинин В. А. Философия права и преступления / В. А. Бачинин. – Х.: Фолио, 1999. – 607 с.
3. Гуманізм / В. В. Копейчиков // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 1: А-Г. – С. 660.
4. Демократія / Г. О. Мурашин // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 2: Д-Й. – С. 61-62.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України: Науково-практичний коментар. Видання друге, доповнене і перероблене / А. Х. Степанюк, І. С. Яковлев. За заг. ред. Степанюка А. Х. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 560 с.
6. Ресоціалізація / А. А. Музика, В. М. Пуйко // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 5: П-С. – С. 296.
7. Юридична лінгвістика. Юридична мова / Н. В. Артикуца // Юридична енциклопедія: В 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 6: Т-Я, - 2004. – С. 472.

8. Юридичний термін / Н. В. Артикуца // Юридична енциклопедія: В 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 6: Т-Я. – 2004. С. 482-483.
9. Юридична термінологія / Н. В. Артикуца, І. Б. Усенко // Юридична енциклопедія: В 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. - Т. 6: Т-Я. 2004. – С. 476-478.
10. Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України: монографія / М. М. Яцишин. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 448 с.

Яцишин Н. Ф. Гуманитарная терминология в терминосистеме украинского уголовно-исполнительного права (генезис, структура, семантика).

В статье проанализирована украинская гуманитарная терминология уголовно-исполнительного права, её генетические, семантические особенности, аспекты функционирования в текстах Конституции Украины, Уголовно-исполнительного кодекса Украины, других законодательных актах данной отрасли права. Установлено, что гуманитарные термины очерченной терминосистемы пребывают в прямой зависимости от системы понятий уголовно-исполнительной отрасли права.

Ключевые слова: гуманитарная терминология, уголовно-исполнительное право, гуманизм, демократия, права человека, генезис, семантика.

Yatsishin N. P. Humanitarian terminology in the Ukrainian penal law terminological system (genesis, structure, semantics).

In the article the Ukrainian humanitarian penal law terminology, its genetic, semantic features, aspects of functioning in the texts of the Constitution, Penal Code and other legislative acts of this branch of law are analyzed. It is found that humanitarian terms are in direct proportion to the paradigm of the correctional field of law.

Key words: humanitarian terminology, penal law, humanism, democracy, human rights, the genesis, semantics.